

ՀՆՁՍԱԿ

ԿԵՆՏՐՈՆԱԿԱՆ ՕՐԳԱՆ ՀՆՁԱԿԵԱՆ ԿՈՒՍԱԿՑՈՒԹԵԱՆ

ԴԱՐՁԵԱԼ ԶԵՅԹՈՒՆԻ ՄԱՍԻՆ.

Վերջին երկու շաբաթուայ միջոցին տեղի ունեցած մէկ-երկու անցքերը մեզ ստիպում են կրկին վերադառնալ Օւէյթունի պատմական ապստամբութեան և կայացված հաշտութեան Պայմանագրի խնդրին:

Յայտնի է, որ այդ Պայմանագրի մի կէտի համաձայն՝ սուլթանն ընդունեց ու պարտաւորվեց՝ եւրօպական տէրութիւնների հաւանութեամբ մի քրիստոնեայ կառավարիչ նշանակել առանձնաշնորհված Օւէյթունի համար: Բայց այդ մեծ խորամանկը, որ և խարդախ է ուսաց տէրութեան շնորհով, ինքն իսկ թքեց իր ստորագրած սեփական անուան վրայ — երևի, հայրական օրինակ տալու համար իր հպատակներին, — փորձելով դրժել իր այն պաշտօնական պարտաւորութիւնը, որ ստիպվեց ընդունել, պարտութիւն կրելով Օւէյթունի հայկական բանակներից: Ինչո՞ւն է խնդիրը: Ահա: Վերջերս նա փորձեց հաստատել Օւէյթունում մի մահմետական կառավարիչ, փոխարէն քրիստոնեայի, ինչպէս Պայմանագրի տրամադրութիւնն է: Անիրաւութիւնը բացայայտ էր: Այդ առիթով Օւէյթունցիները կատաղեցան ու բողոքեցին. բողոքեցին նաև Օւէյթունցիների հետ բանակցող եւրօպական հիւպատոսները. վերջապէս բողոքեցին նոյն իսկ եւրօպական տէրութիւնների դեսպանները Վ. Պօլսում: Վրա վրայ արիւնազարդ խալիֆան զգացված ուղուէս հանդիսացաւ: Տեսնում էք, բանը նըրանումն է, որ փափկասիրտ միապետի առաջին հոգսը հայերի կեանքի և ինչքի ապահովութիւնն է, ինչպէս արդէն նա այդ ապացուցեց իր սարսափելի կոտորածով, և եթէ նա ուղարկում է Օւէյթուն ոչ թէ քրիստոնեայ, այլ մահմետական կառավարիչ, դա պարզապէս նրա համար, որ միւսիւլմանները չը զրգովին և հայերին նորից չը սկսեն կոտորել: Սատանան տանէ այն հային, որ այդպիսի բարեսրտութեան ապացոյցներից յետոյ դեռ կը յանդգնէ աղուէսատիպ սուլթանի դէմ յարձակվել: Վա կը լինի կատարեալ անիրաւութիւն, և Համիդն — այդ Համո չաւուշը — այդ աննւան առարկութիւնն անելով, ի հարկէ, հայի բարին է ցանկանում. այսինքն թէ հայը միւսիւլման պէտք է ուզէ, որով-

հետեւ եթէ նա դրա հակառակ՝ քրիստոնեայ կառավարիչ պահանջէ, ինչպէս իր իրաւունքն է, մահմետականները հայերին կը կոտորեն... Եւ այդպիսով, այդ արիւնոռչա խորհուրդն է դարձեալ թելադրում հէնց այժմից հրաշալի սուլթանին իր մահմետական հաւատարիմներին: Արեան վառ գոյն ունեցող սուլթանական այդ առակներն, արդարև, զուրկ չեն յայտնի սրամտութիւնից, սակայն որպէս իրան պատասխանվեց, միւսիւլման կառավարիչ նշանակելու լինի, այն ժամանակ նա զրգուած կը լինի քրիստոնեաներին, բացի նրանից արդէն, որ ուղղակի ոտնակոխ արած կը լինի իր ընդունած Պայմանագիրը ևս: Բայց դա հաշի տակ չէ առնվում նրա կողմից, ինչպէս արդէն հաշի տակ չէ առնում նա հայ արեան ծովի անհամար կաթիլները:

Բայց այդպէս չեն մտածում, ի հարկէ, Օւէյթունցիները: Ապստամբական ուժով Օւէյթունն այսօր ձեռք բերեց յայտնի առանձնաշնորհումներ ու իրաւունքներ և նա մտադիր է պաշտպանել դրանք, մինչև որ դրանց իրադրութեամբ կատարել տայ: Վա բացարձակաբար և այլ ևս անպոյտման կերպով իրաւացի մէկ ընթացք է Օւէյթունի կողմից: Անտարակոյս, այլ ևս մի սուլթան չէ, որ կարող կը լինի այդ իրաւունքը խլել Օւէյթունից, եթէ միայն, բնականաբար, եւրօպական պետութիւններն էլ կատարելու լինեն իրանց պաշտօնական պարտականութիւնը, որ արձանագրված է հաշտութեան նոյն Պայմանագրում: Եթէ այդ պետութիւններն անամօթաբար անցնելու լինեն մեր հրէշաւոր թշնամու կողմը և լքանեն Օւէյթունը ևս, ինչպէս լքեաբար լքանեցին ամբողջ Հայաստանը, այդ դէպքում, խօսք չը կայ, որ հայերիս դիմացը զերանացած կը լինի կրկին մէկ արդեւառիթ force majeure, որի դէմ մաքառելն ամեն ոյժից վեր կը լինի արդէն: Բայց Օւէյթունցին պատրաստ է և պարտաւոր է մինչև վերջ պաշտպանել իր ձեռք բերած ու ճանաչված իրաւունքները, որքան էլ այդ իրաւունքները չը լինեն իսկ մեր ներկայ ազգային ձգտումների կատարեալ ամփոփումը: Այդ ընթացքը Օւէյթունի իրաւունքն է. այդ ընթացքը Օւէյթունի պարտականութիւնն է...

Անցնենք մէկ այլ խնդրի:

Հայ աղուսները շատ կռուացին Օւթուների դէմ նրա կազմած Պայմանագրի առիթով, թէև կարծում ենք, որ այդ կռուոցներն այնքան կատաղի էին հէնց այն միակ պատճառով, որ Օւթուների ապստամբութիւնը, դրա ընթացքն ու ելքը կատարվեցաւ Հնչակեան Վոսակեցութեան ձեռքով: Բայց անհերքելի է, որ Հայաստանի վեճակն այսօր միանգամայն տարբեր ու միթարական կը լինէր, եթէ տեղի ունեցած լինէին այնտեղ մի քանի ուրիշ ապստամբութիւններ՝ Օւթուների նման: Ենայտանի է, որ պետութիւններն, ինչպէս և սուլթանը, այսօր ստիպված կը լինէին ճանաչել — և աւելի իսկ ընդարձակ կերպով — ամբողջ Հայաստանի իրաւունքները, ինչպէս ստիպվեցան ճանաչել Օւթուների իրաւունքները:

Ճիշդ է, որ Օւթուների այդ նոր ըէժիմի պայմաններն ընդհանուր առմամբ այն չեն, ինչ որ մենք կուզենայինք, ինչի մէնք ձգտում ենք բայց աչքի առջև ունենալով այն ծանր ու աննպաստ հանգամանքները և իրերի դրութիւնը, որոնց ցանցում կոտորածներից յետոյ ընկաւ հայկական դատը, սուլթանի զազանային յաղթանակի այդ միջոցին դժուարասպասելի էր այդպիսի մի Պայմանագրի համաձայնութիւն այն հրէշի կողմից: Եւ այսօր ակներև է, որ այդ Պայմանագրի ձեռք բերելը Օւթուների համար բացարձակ յաղթութիւն է, յաղթութիւն է նաև յեղափոխական զաղափարի, յաղթութիւն է նոյնպէս — թէև մասնակի — հայկական դատի:

Վնենք մի բօպէ այդ հանգամանքը:

Մարդկանց ցանկութիւնները, կամքը, տաճած յոյսերը, ունեցած մտածումներն ու դիտաւորութիւններն իրանք իրանց բաւական չեն նրանց, մարդիկներին, այս կամ այն նպատակին հասցնելու համար: Այս մէկ աւելի խոր, մէկ աւելի ընդհանուր, մի հիմնական պայման, որը մարդկանց ձգտումները բերում հասցնում է միայն մինչև մի յայտնի կէտ: Որն է այդ պայմանը և որն է այդ յայտնի կէտի սահմանը: Եւ այդ պայմանն է — իրերի ընթացքի ու նրանց դրութեան զօրութիւնը, և այդ կէտի սահմանն էլ այն ծաւալն է, որի չափով կարող է տարածվել իրերի զօրութիւնը: Եւ այն պարագայում, երբ այդ զօրութիւնը չէ տարածվում մինչև մեր իսկական, մեր բուն նպատակի ծաւալը, մենք ստիպված ենք լինում ճանաչել իրերի զօրութեամբ զօված սահմանը, թէկուզ այն ճանաչել միայն ժամանակաւորապէս, այսինքն՝ մինչև որ առաջանում է իրերի նոր նպատաւոր դրութիւն, որը մեզ կարելի է դարձնում հէնց մի քայլ ևս և դարձեալ ու դարձեալ մի-մի քայլ մօտենալ մեր բուն նպատակին: Եւ հէնց այդ պատճառով է, որ մենք յայտնի բօպէում գոյութիւն ունեցող իրերի դր-

ութեան զօրութիւնը ճանաչելով հանդերձ, կանգ չենք առնում, այլ կրկին և կրկին շարունակում ենք ձգտել դէպի մեր նպատակի աւելի և աւելի ընդարձակ ու իսկական իրագործումը: Եւ նոյն իսկ իրերի ընթացքի զօրութիւնն է արդէն, որ մեզ շարունակ մղում է ձգտել աւելի առաջ և միշտ օգտվել իրերի նորանոր դրութիւնների նպատաւոր կողմերով մեր նպատակի իրագործման համար:

Եւ դպէս լինելով ազգերի առաջադիմութեան համար մղված պատմական կռիւների ընթացքը, այլ ևս բոլորովին անտեղի է իմանալ ու լսել, թէ ինչպէս յեղափոխական այս-ինչ գործի ելքի վերաբերութեամբ մէկն ասում է «ոչ» և այն միւսն ասում է «այո» — և հէնց երկուսն էլ նոյն իրանց սեփական ճաշակի համեմատ: Որովհետև այդ «ոչ» -ն ու «այո» -ն միայն այն չափով և այն աստիճան նշանակութիւն ունեն, որ չափով, որ աստիճան նրանք ճշմարիտ ու տրամաբանական մեկնաբանութիւն ու հետևութիւն են ոչ թէ սրա կամ նրա անհատական ճաշակի, այլ իրերի այն դրութեան, որի մէջ տեղի ունեցաւ յայտնի գործը: Յեղափոխական մի գործի քննութեան միակ հիմնական ու ճշմարիտ կէտն այն է, որ յեղափոխականներս և ամեն-մի հայ աչքի առջև չը բերենք մեր սեփական անհատական համակրութիւններն ու հակակրութիւնները և ոչ էլ մեր սեփական փափազները, այլ թէ միայն իրերի յայտնի դրութիւնն ունենալով մեր աչքի առջև, քննենք և որոշ ու ճիշդ, աւելին կասենք՝ անաչառ ու անկաշառ զաղափար կազմենք տեղի ունեցած գործի նշանակութեան ու իմաստի մասին:

Եւ հա հէնց այդ տեսակէտից և այդ հիման վրայ է, որ մենք կարող ենք ողջունել իբրև մի յաղթութիւն Օւթուների Պայմանագիրը: Եւ եթէ այդ առանձնաշնորհված, նաև ներքնապէս ինքնավար վեճակն այսօր այլ ևս ձեռք բերվեցաւ Օւթուների և իր շրջակայ մի քանի գաւառակների համար միայն, այդ չափն առայժմ մեզ համար մէկ իրական փաստ չէ՝ արդեօք եղբակացը նեղու, որ Օւթուներն իր այդ նոր ըէժիմով, եթէ սա գործադրվէ, նախահիմք կը լինի նոյնօրինակ վեճակի մօտալուծ հաստատութեան աշխարհագրական մէկ աւելի ընդարձակ շրջանում, որ Օւթուների այդ նոր ըէժիմն այն կորիզն է, որի շուրջը կարող է մարմնանալ պտուղը, նոյն ըէժիմը սրբօրէնով ու տարածվելով այլ գաւառներում ևս: Բայց, ի հարկէ, ինքն ըստ ինքեան հասկանալի է արդէն, որ այդ տարածումը շուտ իրագործելի դարձնելու համար, որպէս նաև աւելի ընդարձակ քաղաքական հիմունքների ու իրաւունքների հաստատման հասցնելու համար, դարձեալ և դարձեալ պէտք է անվհատ ու յարատև յեղա-

փոխական աշխատութիւն որոշ ուղղութեամբ և սահմանված նախադժով: Սակայն այն ևս իրողութիւն է, որ այսօր, Օւէյթունի պատմական յաղթութիւնից յետոյ, աւելի ընդարձակ նպատակի էլ հասնելն այլ ևս ժամանակի խնդիր է և, աւելացնում ենք շեշտելով, կարձ ժամանակի խնդիր, եթէ միայն եւրօպական քաղաքականութեան նորանոր բարդութիւններ բացարձակ արգելք չը հանդիսանան այդ հաշիւներին: Թէև Օւէյթունի գործը չէ մի լուծումն հայկական դատի ընդհանրապէս, բայց նա իրապէս գծադրեց, որոշեց այդ լուծումը, դրա ուղղութիւնը: Աս դարձաւ մեկնման հաստատ կէտը մեր դատի լուծման:

Ահա դրանք են Օւէյթունի ապստամբութեան կատարած գործը, նրա անմիջական արդիւնքը, նրա հետեանքը, և այդ գործի մեծ նշանակութիւնն ու պատմական դերի իմաստն անժխտելի է:

Բացի այդ բոլորի, կայ նաև մէկ ուրիշ պարագայ, որն էլ իր կողմից մէկ այլ տեսակ մեծ իմաստ ու հիմնական նշանակութիւն է տալիս Օւէյթունի ապստամբութեան: Վա էլ այն է, որ այդ շարժումից առաջ եկած գործը, նրա արդիւնքը պարտական ենք բացառապէս յեղափոխական մի շարք փայլուն յաղթանակներին, բացառապէս յեղափոխական զէնքին, յեղափոխական գործունէութեան: Միայն և միայն հրմտութեամբ վարած յաղթական ապստամբութեան, որպէս և հաշտութեան բանակցութիւնների իրագէտ ընթացքի շնորհով է, որ այսօր Օւէյթունը յայտարարվում է տէր իր ներքին ինքնուրոյնութեան և կարող է հանդիսանալ նախաշաւիղ նոյնօրինակ վիճակի հաստատման աշխարհագրական աւելի ընդարձակ սահմանների մէջ:

Աւ ուրեմն այսօր մի քանի տեսակէտից է, որ մեր, որ ամբողջ հայութեան կողմից միութարանքով պէտք է ողջունվէ Օւէյթունի նոր ինքնուրոյն ընթացքը և հայոց Պատմութեան մէջ ոսկէ տառերով արձանագրվէ հայկական յեղափոխութեան այդ ամենափառաւոր երեսը, Օւէյթունի հերոսական ապստամբութեան ամբողջ պատմութիւնը և նրա բոլոր հերոսների այլ ևս անմահ անունները:

Օւէյթունը հայութեան ազատութեան երապի էր և Օւէյթունցին՝ այդ երապի իրականացնողը. այսօր առաջինն այլ ևս այդ ազատութեան օրօրանն է և երկրորդը՝ մեր ազգային հերոսը: Արկուն էլ, Օւէյթունը և իր զաւակը, կատարեցին և այսուհետեւ էլ կը շարունակեն կատարել իրանց պատմական փառաւոր դերն ու կոչումը:

Աւ քանի Օւէյթունի պատմական դերն ու գործն այդ է, ահաւանքը թող կռկուն — դա՛ դրանց դերն է, և եթէ սուլթանն էլ փորձելու

լինի չը կատարել Պայմանագրում նշանակված իր պարտականութիւնները — դա՛ էլ հօ նրա դերն է, որի առիթով, սակայն, նա նորից մէկ աւելի ազդու դաս կառնէ Օւէյթունից, և հայկական դատը չի խորտակվել երբէք:

Այն ազգը, որ ունի մի Օւէյթուն, նա կարող է ունենալ նաև երկրորդը — նա կորած չէ և չի կորչել:

ՁԵՐԹՈՒՆԻ ՀԱՅՏՈՒԹԵԱՆ ՊԱՅՄԱՆԱԳՐԸ.

1) Օւէյթունցիները անպայման կերպով կը մերժեն յանձնել Օսմ. կառավարութեան իրենց Հնչակեան պարագլուխները:

Ժանթ. — Հակառակ պարագային Ձէյթունցիները կը սպառնան շարունակել պատերազմը: Ձէյթունցիներն այդ նպատակով ցոյցեր արին արդէն:

2) Օւէյթունի Հնչակեան վեց պարագլուխները պիտի ձգեն օսմանեան հողը: Բ. Գուռը երշնաւորութիւն կը տայ վեց Պետութիւններու և Պոլսոյ Գեսպաններուն, որ այդ Հնչակեաններու մեկնումը մինչև Եւրոպա պիտի կատարուի ապահով ու անվնաս կերպով և հարկ եղած պատուով, Օսմ. Տէրութեան ծախսով:

3) Բանակցող Հիւպատոսներու միջոցաւ Գեսպանները երաշխաւորութիւն կը տան վեց Հնչակեան պարագլուխներուն յօդ. 2-ի ճշգրիտ գործադրութեանը, նոյն եղանակաւ, որպէս կը կատարուին եւրօպական հրպատակներու և հիւպատոսներու նկատմամբ:

4) Պատարեալ և ամբողջական ընդհանուր ներում (amistie) ոչ միայն Ձէյթունցիներուն, այլ և այնտեղ ապաստանած գիւղացիներուն, ճամբորդներուն և հայ հրոսակային խումբերուն:

5) Պիտի հաստատուի մի քրիստոնեայ կառավարիչ, որ պիտի ընտրուի եւրօպական Պետութիւններու հաւանութեամբ:

6) Օւէյթունի ոստիկանութիւնը, հարկահանները, ոստիկան-ղինորները (gendarmierie) և կառավարական պաշտօնեաները պիտի ընտրուին և կազմուին նոյն իսկ Ձէյթունցիներէն:

7) Օւէյթունցիները չը պիտի վճարեն յետամնաց տուրքերը (պագայէ) և հինգ տարուայ պայմանաժամով տուրք վճարելէ ազատ պիտի լինին:

Ժանթ. — Ձէյթունը ունէր իբրեւ պագայէ (յետամնաց) ամեն տեսակ տուրքերէ, — ինչպէս օր. տասանորդական, զինուորական, կալուածական, եւ այլն, — նոյնպէս եւ փոխտուրքեան երկրագործական դրամատնէն (պանքայէն), 70-էն մինչև 100 հազար օսմանեան ոսկի:

8) Հաստատումն հարկերու համեմատական դրութեան. — իւրաքանչիւրի կարողութեան համեմատ:

9) Օւէյթունցիներու կեանքը, ինչքը, պատիւը և կրօնական ազատութիւնը կապահովուի և կերաշխաւորուի եւրօպական Պետութիւններու կողմէն:

10) Օւէյթուն ապաստանած բոլոր հայ գիւղացիներու, ինչպէս և թիւրքիոյ այլ վայրերէն եկած և այնտեղ գումարուած բոլոր հայ խումբերու և անհատներու ապահով և անվնաս վերադարձը իրենց տեղերը պիտի կատարուի բանակցող հիւպատոսներու անմիջական հսկողութեան տակ:

11) Օւէյթունցիներու ձեռքով զօրանոցէն գրաւուած պատերազմական զէնքերու (մարթիկներու և երկու թնդանօթի) յանձնումը Օսմ. կառավարութեան, այն պայմանով սակայն, որ Ձէյթունի շրջակայ գա-

ւառներու ամեն թիւը և շէքքէլ զիւլացիներէն նոյն-
պէս վերցուին նոյնօրինակ զէնքերը: Զէյթունցիներ-
ուն պիտի մնան իրենց սովորական զէնքերը:

12) Համաձայն Զէյթունցիներու մերժման՝ ասոնք
չը պիտի վերաշինեն այրուած զօրանոցը. այդ վերաշի-
նութիւնը կը վերաբերի Օսմ. կառավարութեան:

13) Օսմանեան բանակը պիտի ձգէ Զէյթունի
գաւառը և հեռանայ. միայն արտաքին յարձակումնե-
րու դէմ՝ պահպանութեան համար պիտի մնայ մի գունդ
ղինուոր. այդ գունդը որ և է իրաւունք չունի միջամը-
տելու Զէյթունի բոլոր ներքին գործերուն և անոր
խաղաղութեան պահպանման:

14) Եւրոպական բանակցող Հիւպատոսները Զէյ-
թունէն չը պիտի մեկնին մինչև ներկայ Պայմանագրի
տրամադրութիւններուն անթերի գործադրութիւնը:

Ժամօթ. — 14 յօդուածին համաձայն Զէյթունցիներու կողմէ
պաշտօնական բանակցողները պահանջ դրին նաեւ միջազգա-
յին նրաշխարհութեան պայմանի մը արժանագրութիւն Զէյ-
թունի նոր ընթացի պահպանման համար ընդդէմ ամեն անա-
կանականութեան Օսմ. քաղաքական և զինուորական իշխանութիւն-
ներու կողմէ:

15) Եւրոպական Պետութիւնները Մարաշի մէջ
հիւպատոսարաններ պիտի հաստատեն. ասոնց պաշտօ-
նը պիտի լինի հսկել Զէյթունի նոր ընթացի պահ-
պանութեանը, մշտական գործադրութեանը և կերա-
ռութեանը:

16) Հաշտութեան ներկայ պայմաններու գործա-
դրութիւնը նրաշխարհութեան է վեց Պետութիւններու
Դեսպաններուն և Բ. Դրան միջև կնքուած պայմանա-
գրով:

Ընդհ. ժամօթ. — Ներկայ պայմանագրին բոլոր տրամադրու-
թիւններու զօրութիւնը կը տարածուի Զէյթուն քաղաքի և իր
շրջակայ 100-ի մօտ գիւղերուն վրայ, ասոնց մէջ հաշտելով 10-ի
չափ թիւը քաղաքի գիւղերը եւս:

ԶԵՅԹՈՒՆԻ ԱՊԱՏԱՄԲՈՒԹԻՒՆԸ. ԲԱՆԱՍՈՒՆ ԵՒ ԶԻՆԳՕՐԵԱՅ ՊԱՏԵՐԱՋՄ.

1895 ՆՈՅՄԵՐԻՐ 24-ԷՆ — 1 ՓԵՏՐՎԱՐ 1896.

(Շարունակութիւն) 1)

ՖԻՆԱՆՍԻ ՊԱՏԵՐԱՋՄԸ ԵՒ ՕԳՆՈՒԹԻՒՆ ՍՈՐԱՆ. —

ԹԵՔԵՐԻ ԿՈՒԻԸ. — ԲԱՆԱԿԻ ՔԱՅԼԸ ԶԵՅԹՈՒՆԻ

ՎՐԱՅ. — ՆՈՐ ԲԱՆԱԿԱՏԵՂՆ ԱՌԿԱՆ

ԵՒ ՀԱՅԵՐԻ ԴԻՄԱՌՈՐՈՒԹԻՒՆԸ. —

ՍՊԻՏԱԿ ԶԻԱՌՈՐ ԵՒ ԹՈՒՐ-

ՔԵՐՈՒ 3 ՅԱՐՁԱԿՈՒՄՆԵ-

ՐԸ. — Ս. ՓՐԿԶԻ ՎԱՆ-

ՔԻ ԱՌՈՒՄԸ ԹՈՒՐՔԵՐՈՒ ԿՈՂՍԵ ԵՒ ԶԻՆԵՅՈՒԻԸ. —

Վեկտ. 1, Ուրբաթ օր իրիկնագէմին հրացանի խուլ
որոտներ լսելի եղան ֆրոնտուղի կողմէ:

Վեկտ. 2, Հաբաթ առաւօտ երկու սուրհանդակ
ֆրոնտուղի կողմէն կը խուճապէին դէպի զօրանոց. դո-
ցա մին Տնտեսեան Մարգար աղան էր և միւսը «Աւ»
զօրագնդէն Այնթապցի Ներսէս Գաղանձեանը:

Սուրհանդակներէն մէկը կարողացանք քաղել ըն-
դարձակ տեղեկութիւն, թէ Սիսնէի բանակը յարձա-
կումը գործեր է ֆրոնտուղի վրայ և թէ պէտք էր օգ-
նութեան հասնել նորան:

Պ. Աղասին իջնելով Զէյթուն իսկոյն կազմեց պա-
տերազմական ժողովը, ուր որոշուեցաւ, որ Կարկալարի

թաղէն 60 կտրիճներ պ. Կարապետ Տէր-Յակոբեանի
հրամանատարութեան ներքեւ ֆրոնտուղին օգնութեան
գնան:

Հաբաթ օր, առաւօտեան դէմ, ժամը երկուսը ու
կէսին, առնելով մի բեռ առաւմովքերը, հայկական զօ-
րագունդը մեկնեցաւ դէպի ֆրոնտուղ:

Նոյն օրը հայկական զօրագունդը Թէքերի մօտ
հանդիպելով չէքքէզներու Սէկմէնին, որն այդ կողմէն
կարշաւէր ֆրոնտուղի վրայ, պատերազմի կը բռնուի, որ
կը տեւէ 2 ժամ: Սպաննելով 15-ի մօտ չէքքէզ, այս
վերջինները ետ կը նահանջեն ու կը փախն Զուգուր-
Հիսարի կողմը: Ճանապարհին հայկական զօրագնդին
միացած էին Քիրէճի և Տէյիրմէն-Տէրէի հայ գիւղա-
ցիները: Այդ օր շատ կատաղի էր ֆրոնտուղի պատե-
րազմը և մէկը Զէյթունէն որոտի նման կը լսէինք հը-
րացաններու և թնդանութիւններու ձայնը:

Նոյն օր հազիւ թէ Կարկալարի զօրագունդը մեկ-
նած էր ֆրոնտուղի օգնութեան: Վարդանլըի պահակ-
ները չորսն ալ միասին հեւալով հասան զօրանոց, որ
թրքական բանակի ձիաւոր յառաջադիւց խուճմը (escar-
mouche) անցաւ վարդապետի կամուրջը, և թէ բա-
նակն սկսաւ ձգել իր վրանները:

Պ. Աղասին թողուց զօրանոցի պահպանութիւնը կու-
սակցութեան արի գործիչներէն պ. Մլէհին, որ այդ օր
մի քիչ հիւսնդ էր և ինքը իսկոյն լուր ուղարկեց Զէյ-
թուն, և ժողովուրդը որոշուած կարգադրութեամբ ըս-
կսաւ դիմել զօրանոց:

Իւրաքանչիւր իշխան իր պատերազմիկներով դի-
մեցին որոշուած անցքերը: Պ. Աղասին իր հետն առ-
նելով զօրանոց մնացած «Աւ» զօրագնդի տասի մօտ
անդամները դիմեց դէպի Ջերմուկի գաշտը. իր հետն
էին Սարգիս աղա Նորաշխարհեանը, Պապ աղա Վա-
սիլոսեանը, Աւետիք Եֆէնդի Վիսխանեանը, Աւագ աղա
Զաքրեանը, Մէրկէնեան Հաճին և ուսուցիչ Պ. Յով-
հանէս Ահարոնեան, որ մինչև վերջ բոլոր ուսու-
ցիչներու մէջ անխախտ և արի կերպով պատերազ-
մեցաւ մեզ հետ:

Սրբա անցան Ս. Փրկչի վանքի գիւղը. իրենց հետն
էին 200-ի մօտ քաջեր, որպէս յառաջագնաց խումբ,
որոնց մեծագոյն մասը ձիաւորներ էին: Պէտք էր այս-
տեղէն ուղարկուէր հայկական բանակի շարժման բո-
լոր հրամանները:

Թշնամիի բանակը ճիշդ կէս օրուայ մօտ սկսաւ
երևան գալ իր 60,000 զօրքերով: Նա իր այդքան
սոսկացուցիչ մեծութեամբը վախեցած էր անցնիլ Ղը-
լավուլ-Տէրէի ձորէն, այլ անցնելով կամուրջէն,
ճիշդ գետի ափէն բացած էր մի նոր ճանապարհ և
բարձրանալով Բէշէնի դաշտերն ու հողաբլուրները,
այդ ուղղութեամբ եկաւ և բանակ դրաւ Ջերմուկի
դաշտէն երեք բառորդ ժամ հեռու Ախվախ ասած
տեղը, որ մի ընդարձակ դաշտագետին է, ցանցառ
մացառներով շրջապատուած:

Մի կողմէ սկսան զարնել վրանները և միւս կող-
մէ սկսան յառաջանալ առաջագնաց խմբերը: Ձիաւոր
խումբը, մօտաւորապէս 500 հոգի անցնելով մեծ ձո-
րը սկսան յառաջանալ ուղղակի Ջերմուկի կողմի Եղիտ-
լէր ասած հայաբնակ գիւղը, որ Էշէբ-Մէյտանիի
լեռնային անցքի ստորոտն էր շինուած, իսկ միւս հե-
տեակ խումբը, որ բաղկացած էր կանոնաւոր զին-

ուսումնական և բեռնակրի ու բերդակրի բաշխարկողներէ մօտ 2,000 հոգի, սկսան բարձրանալ դէպի ս. Փրկչի կողմը: Թշնամիի մտադրութիւնն էր գրաւել վանքն ու իր շրջակայ գիւղերը, որոնք իրեն լաւ ապաստանարաններ էին այդ ցուրտ եղանակին:

Այիտակ ձիաւորը. — ձիախուժի առաջն էր սա, որն ինչպէս կերեւար մի նշանաւոր սպայ էր յանդուգն ու շատ աներկիւղ չը նայելով, որ կարկուտի նման կապար կը տեղար հայերի կողմէն, խրախոյս տալով իր զինուորներուն անխախտ կերպով առաջ կը քշէր իր ձին դէպի գիւղ: Եղեալէր գիւղի մէջ ապաստանած էին Բօղ-Բայրիցիներն ու Վարկալարցիները, սորա որոնք Զէյթունի իժերն ու ագռաւները կը համարուին, չը կերցնելով իրենց գոռոզութեանը, դուրս եկան աներէն և յառաջացան ժայռերու ետեւ և սկսան բիւրաւոր գնդակներ տեղալ թուրքերու վրայ, միւս կողմէ յայտնի 2օլաքեան Փանոսը, որ միշտ կասէր, «ոչ մի աւազակային կռուի չեմ մասնակցած, բայց սա Հայրենիքի պատերազմն է», մի խումբ ձիաւորներով, անհամար գնդակներու մեջէն շրջանակաձէ կտրեց և անցաւ թշնամուոյն ձախակողմը մի բլուրի ետեւ, մօտ 5 վայրկեան հեռու Բօղայիցիներէն և սկսաւ կարկուտի նման գնդակներ տեղալ թշնամիի կողքէն: Թշնամին այլ ևս չի կարողանալով դիմանալ, ետ ընկրկեցաւ, գետինը թողով 6-7 դիակ: Հայերէն ոչ մի վնաս:

Իսկ թշնամիի հետեակ գունդը, անցնելով ձորը արտերու մէջէն երեքի բաժնուեցաւ և սկսաւ եռանկունաձէ պաշարել վանքի մէջ ապաստանուած Հայկական ամենաընտրեալ ձիախուժի: Տուաւ, կուսակցութեանս ներկայացուցիչը յայտարար նշանը և սկսան կատաղի հրացանաձգութեան քարերու և տներու ետեւէն: Մէկ ժամ հրացանաձգութեան միջոցին թըշնամին 30-ի մօտ դիակներ ձգելով ստիպուած եղաւ նահանջել: Պատերազմի միջավայրը 300 մէթրօ կար:

Թշնամին լաւ նկատելով, որ Հայերը ռազմական ընտիր գիրքեր են գրաւած և վարպետօրէն բաժանուած, լաւ հասկացաւ թէ Մարաշի խառնիճաղանձ Հայ ամբողջ չէ իր դիմացը, հետեւաբար սկսաւ աւելի ուժեղ ու լուրջ քայլ առնել: Հետեւէ խմբին ուղարկեց օգնութեան մօտ 3 թապուր (3,000) զինուոր չորս լեռնային Վրուքի թնդանթով. իսկ Բէշէնի բլուրներու ետեւէն, որ անտեսանելի էր Հայերուն առաջացուց 2,000-ի չափ զինուորներ:

Ձիախուժի կողմն ուղարկեց մօտաւորապէս նախկինն չափ: Վանքը ձիախուժի կռնակը լինելուն ըստիպուած էր աւելի մեծ ոյժ գնել սորա դիմաց:

Ձիագունդը, անվեհեր սպիտակ ձիաւորի խրախուսով, աւելի կատաղի յարձակում գործեց, բայց դարձեալ իր կողքէն նախկինէն աւելի վնաս կրեց և ստիպուած եղաւ ետ նահանջել մի ժամ որոտանման հրացանաձգութենէ յետոյ:

Միաժամանակ յարձակում գործեցին 5,000-ի մօտ հետեակ զօրքերը և սկսան ռաբակոծել վանքն ու մօտակայ շէնքերը: Մէկ ժամ սոսկալի պատերազմէ յետոյ, ստիպուած եղաւ թշնամին կրկին նահանջել, մանաւանդ որ Բէշէնի բլուրներէն դեռ 2,000 զինուորները մէկ ժամ վերջ միայն կարող էին հասնել ու վանքի վերեւի կողմէն շրջապատել: Թշնամին այս անգամ ևս աւելի կորուստ ունեցաւ:

Իրիկնագէտին, թրքական ժամը 10-ի միջոցին, թըշ-

նամի բանակը գործեց երրորդ յարձակումը:

Նախապէս առաջացաւ սպիտակ ձիաւորը և հագիւթէ մի քանի վայրկեան շարժում գործեցին և ահա Զօլաքեանի գնդակով գլորուեցաւ այդ անվեհեր թըշնամին. իր ետեւէն նոյն վայրկեանն ընկան երկու ձիաւոր ևս: Ձիագունդը կորսնցնելով իր հրամանատարները, ստիպուեցաւ փախուստ տալ, մինչև մեծ բանակատեղն, Ախվախ: Սպիտակ ձին աւար ինկաւ հերոս Զօլաքեանի, որ անոր վրայ մինչև վերջ կը հեծնէր:

Իսկ Վանքի վրայ սկսան յարձակում գործել, նախկիններէն խիստ աւելի կատաղութեամբ: Թէպէտ ինկան տանեալ զինուորներ, բայց երբէք չընկրկեցան. որովհետեւ հասած էր այդ միջոցին Բէշէնի բլուրներէն 2000 զօրքերը և Վանքի ետեւէն (վերեւի կողմէն) պաշարելով բիւրաւոր գնդակներ կը տեղային հայ քաջ խմբի վրայ: Միւս կողմէն վանքի պատերը քարաշէն լինելուն ռաբակոծելով մեծ վնասներ հասուցին և խորտակեցին հայկական խմբի պատասպարանները: Վաւեր սոսկալի կատաղութեամբ տեւեց մինչև ժամը 11-ու կեսը Հայկական ձիախուժի խիստ նեղ գրութեան մէջ էր, մանաւանդ այն տեսակետով, որ 7000 զինուորները, կամաց-կամաց կը յառաջանային շրջանակաձէ պաշարելու, դա այն վախճանին կը հասնէր, որ ձիագունդը փախուած պիտի մնար վանքին ու մի քանի տներու մէջ և հաղորդակցութիւնը խղուելով Զէյթունի հետ առանց ռազմավթերքի ու քաղցէն պիտի կոտորուէր այն տեղ. ստիպուած էին տեղի տալ և չէր կարելի նոր ոյժ բերել, քանի որ կռուի միջավայրը շատ անյարմար էր և դաշտային. հայկական ձիագունդը հերոսական յարձակումով ճեղքեց զօրքերու յետակայ շրջութան, և գնդակի տարափի մէջէն անցաւ մեծ ձորը և ապաստանեցաւ Մուրթատլար հայաբնակ գիւղը վառելով միայն, բացի վանքը, սորա շրջակայ մի քանի տները. իրենք իրենց ձեռքով վանքը վառել չէր ներեր իրենց կրօնական ջերմ զգացումը: Բայց զօրքերը խուժելով վանքի մէջ, իրենք վառեցին զայն: Եւ ինչպէ՞ց, քերդմէնցի ու բերդակրի թուրք բաշխարկողներն առաջ խուժեցին, չէին թողուր, որ վանքը վառէր, որովհետեւ սոցա ևս ուխտատեղին էր Հայոց վանքը և թէ քանիցս հաւատացած էին սորա «հրաշագործութիւններուն»: Զօրքերը ունեցան մեծ ջարդ, հայերէն մէկ հոգի միայն ձախ թռեց թեթևապէս վիրաւորուած էր Զօրքերը փորձեցին անցնիլ Մուրթատլար գիւղ, բայց կատաղի դիմադրութիւն գտնելով, ստիպուած եղան նահանջել: Վանքի և գիւղի միջավայրը հաղիւ 5 վայրկեան կար:

Գիշերը վրայ հասաւ: Ամեն բան հանգարտեցաւ. պատերազմը վերջացաւ մեռալային լուռութեամբ, երկարատեւ սոսկալի կռիւներէն վերջ: Անմոռանալի է ատոր թողած տպաւորութիւնը. իսկապէս դա պատերազմ չէր, այլ մի տեսակ որոտ, որ անձրեւի տեղ գնդակ կը մաղէր օդին մէջ և ծուխը մառախուղներման կը վերանար, պարզելու բռնապետն ու ստրուկը, որը հրացանի ձայնով ցոյց կը տար իր դժգոհութեան բողբոջն ու արգարութեան պահանջը:

Ամեն բան լուց, բացի թրքական բանակի սովորական ազմկալի ժխորը, որ հեռուէն խուլ կերպով կը լսուէր: Վառուեցան երկկողմանէ բիւրաւոր կրակներ, գոգցես այդ օր երկնքի անհամար աստղերը վար իջած էին, «վերջին դատաստանի» նման. և իսկապէս սա ալ Զէյթունի վերջին դատաստանն էր բռնութեան

դէմ: Անհամա կրակներու մէջ միայն արեւի նման կը վառուէր Ս. Փրկչի վանքը և իրաւամբ ղէյթուն-ցիները կազաղակէին «ալ չենք վախնար, Փրկչի ետեւէն կրակը դրին, Փրկչին ու Մէհմէդը կիւլէշի (մենամարտութիւն) բռնուեցան, ալ թող Փրկչը խորհի, եթէ յաղթուի, ամօթը իրն է, մենք ինչ ա-նենք...» Սա ծաղրական խօսք է, ալ ժողովրդի ջերմ հաւատքը:

Այդ օր Գրնոնզի պատերազմի ձայնը խիստ կատարօրէն արձագանք կը տար Զէյթունի լեռներու վըրայ. ոչ մի որոշ հետեւանք չէր կարելի գուշակելի՝ ոչ մի լուր ալ չը կար: Յայտնի էր թէ ամեն ընդիմադիր կողմ, իր բազմը աջող կուգէր տեսնել:

(կը շարունակվի.)

ՏՕՐՈՍՅԻ.

ՖԻՆՈՒՋ ԵՒ ՇՐՋԱԿԱՆԵՐԸ. ՊԱՏԵՐԱԶՄԵՆ ԱՌԱՋ.

Նոյեմբերի վերջին շաբաթը մեր յաղթական արշաւանքները կանգ էին առած ձիւնի, անձրեւի, ցուրտի պատճառով:

Հնչակեան յաղթական բանակներն երկու ամսուայ ընթացքի մէջ անընդհատ արեւելից և նշանաւոր պատերազմների շնորհով գրաւեր էին մինչև 2, 3-4 օրւայ հեռաւորութեամբ վայրեր: Ազգային եռագոյն և յեղափոխական կարմիր դրօշակները, որպէս երկու անբաժան սիրականներ և միանգամայն կարապետներ, յաղթական կերպով բարձրացած էին 20-խախի և 40-կիսոնի շէրքէզաբնակ լեռների բարձունքների վրայ, ծածանուած էին Անտէրունի գայթապաժմութենէն աւելի հարաւ՝ Ատանայի կուսակալութեան համբաւաւոր դաշտագետնի վրայ՝ մինչև Գարս-Պաղարի մօտերը. գրաւուած էին մինչև Ենի ճէ-Գալէի միւսիւրութիւնը, Ղայիշ-օղլի բռնապետի գիւղերը՝ Մարաշի դէմ առ դէմ, այնպէս որ Մարաշը երեք կողմէն փակուած և պաշարուած, միայն արեւելեան կողմէն էր բաց մնացած:

Այդ վերջին օրերը մեր կեդրոնավայրերն էին եղած Զէյթունն ու Ֆռնուզը: Շրջակայ բոլոր հայ գիւղերի բնակիչները հաւաքած էինք սոյն երկու գրւաւոր կէտերի մէջ, իրենց գոյքերով, չորքոտանիներով միասին, այնպէս որ իւրաքանչիւր տան մէջ միասին կապրէին մի քանի ընտանիքներ, մօտակայ արօտատեղիները լեցուած էին տանեակ հազարներով այծեր, ոչխարներ, կովեր և այլն:

Նոյ. 28-ին «Աւ» զօրագնդի զինուորների մի խմբի հետ Զէյթունէն ճանապարհ ինկանք դէպի Ֆրնուզ հոն ևս վարչական կարգադրութիւններ անելու համար: Մեզ հպատակուած էին արդէն շրջակայ 5-6 թրքական գիւղեր, որոնց բնակիչներն իբր եղբայր կապրէին Հայերի հետ, վայելելով հաւասար իրաւունքներ և հաւասար օրէնքներ:

Արդէն ամէն կողմեր հիմնած էինք հայկական կառավարութիւն, դատարաններ, ոստիկանութիւն գիւղերուայ և ցերեկայ համար, որսորդական խմբեր լեռների և կարեւոր անցքերի վրայ, բոլորը ժողովրդի կողմէն, ազատ քուէով ընտրուած, միշտ Հնչակեան գործիչների առաջնորդութեամբ և ղեկավարութեամբ: Զէյթունն իր շրջակայ 90-ի չափ գիւղերով մի փոքրիկ ռամկավարական երկիր, ասիական Զուլիգերիան էր դարձած՝ սնանկացած թիւրքիայի փտած սրտի մէջտեղը: Իւրաքանչիւր օր տեղի կունենային քաղաքա-

կան և զինուորական ժողովներ՝ խորհելու, կարգադրելու պատերազմական և այլ կենսական գործերը: Ժողովները, վճիռները, գործադրութիւնը առաջ կը գընային կատարելու կարգապահութեամբ, զարմանալի ճշտութեամբ և արագութեամբ, գուցէ հազար անգամ աւելի կանոնաւոր քան սովորականի երկտեղ քէօշկի փաշայական ժողովները:

Ուլնիոյ հայ ժողովուրդն երջանիկ էր, ամենքը կը կրկնէին, «կուղենք միշտ այս գրութեամբ ապրել կամ մեռնել»: Ծերերն ու պառնաներն աղօթելով փառք կուտային, որ այս երջանիկ օրերին են հասեր:

Մինչև այդ տեսները մեր նշանաւոր արշաւանքներէն, կատարի պատերազմներէն յաղթահարուած, քանիցս ետ մղված, մեր թշնամին չորս առանձին վայրեր բանակ էր դրած, ուր հետզհետէ կամփոփէր իր պատերազմական վերջին ոյժերը մեր վրայ քալելու համար: — Առաջին բանակը, արեւելքի կողմէն, դրած էր Մարաշի և Զէյթունի մէջտեղը, ճիշտնի Մահ-րասա կոչված կամուրջի միւս ափի վրայ, Զէյթունէն 4 ժամ հեռաւորութեամբ: Երկրորդը, հիւսիսի կողմէն, Էլպիստանի մօտերը, Զէյթունէն 13 ժամ հեռի: Երրորդը դէպի հարաւ, Ղայիշի մօտերը Զէյթունէն 22 ժամ հեռի: Չորրորդը դէպի տրեւուտք, Կապանի և Սիսեի մէջտեղ, Զէյթունէն 16 ժամ հեռաւորութեամբ: Հետզհետէ զօրք կը հաւաքէր Հալէպի, Ատանայի, Զմիւռնիայի, Գոնեայի նահանգներէն, մինչև Ուզուն-Եայլայէն, Աղձա-Տաղիէն, Ղօղան-Տաղիէն, այնպէս որ այդ չորս-հինգ նահանգների մէջ գտնված բոլոր թիւրք, քիւրդ, շէրքէզ, Աւշար, Արապ, Ֆէլ-լահ, Զէյպէկ ցեղերի կտրիճ մասը զէնքի էին կոչուած մեր վրայ քալելու համար: Արդէն Մուսթաֆա-Բեմը փաշան գոռացած էր թէ «80 վաշտ զօրքով ու բազմաթիւ թնդանօթներով պիտի քալեմ ասի (ապրտամբ) Զէյթունի վրայ և երեք օրւայ մէջ քարքարի վրայ չը պիտի թողնեմ և Զէյթունի տեղը գալի պիտի ցանեմ»...

Նոյեմբերի վերջին օրը մեր լեռնային որսորդական խմբերն ու լրտեսները մեզ իմաց տուին թէ Էլպիստանի բանակը միացաւ Մարաշի բանակին հետ՝ Մուստաֆա-Բեմի փաշայի հրամանատարութեան ներքեւ. իսկ Ղայիշի գտնուած բանակը միացաւ Սիսեի բանակի հետ Գարա փափօր Ալի բէկի հրամանատարութեան ներքեւ:

ՆՇԱՆԱՒՈՐ ՊԱՏԵՐԱԶՄՆԵՐ ՖԻՆՈՒՋԻ ՄԷՋ.

Վեկտեմբերի առաջին օրն օդը պարզուեցաւ. ձորերի և հարթագետիների ձիւնը վերացած էր և ձըմեռնային արեւի տկար ճառագայթները կը տարածուէին Ուլնիոյ պատմական լեռների վրայ:

Ուրբաթ օրը, միջօրէն քիչ առաջ, մեր լեռնային պահապաններէ լուր առինք թէ, Սիսեի թըրքական բանակի մի մասը կը բարձրանայ դէպի Զուգուր-Հիսար, մէկ ժամ յետոյ մի լուր ևս հասաւ թէ Թէքլիի կողմը խուռն բազմութեամբ շէրքէզներ երեւան են եկած և թէ բանակի միւս մասն Աղալը կամ Սէկ կոչուած ճանապարհով Ֆռնուզի հարաւային կողմէն կը յառաջանայ:

Անմիջապէս հաւաքեցինք մեր պատերազմական ոյժերը և առանձին առանձին խմբերով ուղարկեցինք կարեւոր անցքերի ու նեղ կիրճերի բերանը:

Այս օրէն յետոյ պ. Ապահը մի խումբ մար-

գիկներով մեկնեցաւ դէպի Չուգուր-Հիսար:

Մի ժամ յետոյ ալ Պ. Հրաչեան ձիաւորներէ փոքրիկ խմբով ճամբայ ինկաւ դէպի Աղալը-ի կողմը՝ թրքական բանակը լրտեսելու համար: Աղալը կամ Սէկ կոչուած վայրը ֆունուզէն 3 ժամ հեռի և բարձր գիրք ունեցող նշանաւոր մի անցք է, որտեղէն կարելի է դիտել ամենահեռաւոր ճանապարհներն իսկ:

Պ. Հրաչեայի խումբը ժամը 10-ի միջոցներին բարձրանալով Աղալը-ի գագաթը, յանկարծ իր դէմ գտաւ 3-400 ի չափ թրքական զինուորներ, որոնք խառն ի խուռն ցրուած բլուրների ճանապարհների վրայ, ձորերի և մացառների մեջէն լռիկ մնջիկ և արագ կերպով կը յառաջանային դէպի Աղալը-ի գագաթը, թիւրք պաշտպանութեան անաջնորդութեամբ. սա թրքական բանակի որսորդական մի խումբն էր: Պ. Հրաչեան իր հետ ունէր 12 հոգի միայն, որոնց եօթը մարթինաւոր էին, իսկ հինգը պարզ չախմակը հրացաններով զինուած. յապաղելու կամ վարանելու երկար ժամանակ չը կար. թշնամին 30-40 անգամ աւելի էր և անոնց ու մեր մէջ հազիւ 400 քայլ էր մնացած. պէտք էր կռուել:

Առանց աղմուկի իջնելով ձիերէն, կռիւը կարգադրեցինք հետեւեալ կերպով. — միայն եօթը մարթինները գործածել. երբեք չերեւալ թշնամիներին. քարերի ետին իրարմէ տառնական քայլ հեռի նստելով առաջին նշանին պարպել հրացանները. ամէն անգամին հրացանների տեղը փոփոխել: Երբ թշնամին միամիտ կը յառաջանար և մօտեցած էր մինչև 200 քայլ, յանկարծ, անակնկալ կերպով հրացանաձգութիւնը սկսաւ Հայերի կողմէն: Առաջին անգամէն 4-5 թշնամիներ գետին դառնուեցան Հայերի գնդակներէն. թշնամին ոչ մի մարդ չէր տեսներ. հաւանականաբար նա կարծեց թէ հարկւրաւոր Հայերէ պաշարուած էր. ծիծաղելի էր դիտել թիւրք զինուորների շիթթութիւնը, փախուստը, քարերի ետին պահուելը... մենք անընդհատ կը շարունակէինք հրացանաձգութիւնը մեր գրաւած կարեւոր ռազմագիտական գիրքերէն: Վերջապէս երկու ժամի չափ սոսկալի կռիւէ և հրացանաձգութենէ վերջ՝ արևի մայր մտնելու միջոցները, թշնամին փախուստի դիմեց մի զօլ աղասի և 10-ի չափ սպաննուածներ ձգելով պատերազմի դաշտի վրայ: Իսկ Հայերէն ձեռքէն թեթեւ կերպով վիրաւորուեցաւ «Աւօ» զօրագնդի զինուորներէն Ներսէս Գաղանձեան անձնուէր երիտասարդը:

Թշնամին Ալի բէկի և Խաիճ օղուի հրամանատարութեան ներքեւ բանակ էր դրած Աղալը-էն երեք ժամ հեռի, գրեթէ կէս ժամու ասարածութեամբ մի սարահարթի վրայ. ամբողջ բանակավայրը հազարաւոր խարոյկներ էին վառուած զինուորներին տաքացնելու համար:

(Կը շարունակվի.)

Հ.-Մ.

ՆԱՄԱԿ ԿԻԼԻԿԻԱՅԻՑ.

ՎԵՐՋԻՆ ԼՈՒՐԵՐ.

1896 Մարտ 22,

Ջէյթուն կը հանդարտի օրէ օր. հիւանդութիւնը, որ շատացած էր անթոթութենէ և մասնաւորապէս թափուած դիակներէն, այժմ զգալի կերպով նուազեցաւ: Պայմանագրութիւնը վերջանալէ յետոյ երբ

մեկնեցան Հնչակեան պարագլուխները, հիւպատոսները մարդասիրաբար ուղեցին ամէն տեսակ օգնութեան հասնել մեր Ջէյթունցի քաջերուն, այդ մասին արդէն հարկ եղած տեղերն ալ գրուած էր: Առաջին զգալի պէտքը մի բշտիկ բացակայութիւնն էր, ուստի Այնթապէն Ամերիկեան մի բշտիկ եկաւ որ յուսով ենք թէ կը մնայ, մինչև որ վերջ գտնէ հիւանդութիւնը. իրմէ զատ յանձնարարած է Պէրուլթ, որ վեց բշտիկ և գեղազարծ ևս գան երկն օգնելու և այս մասին գրուած է Կարմիր-Խաչի ընկերութեան Պօսոյ ներկայացուցչին, որ օգնեն իրեն պէտք եղած վարձքը վեճարելով այդ բշտիկներուն: Զէյթուն հասած միջոցին օրական 25-30 մահ կը պատահէր. մէկ երկու շաբաթ վերջ 15-20-ի իջաւ այդ թիւը, իսկ վերջեա 8-10 ի: Խօթթորին առաջին գործն եղաւ, բազաքը մաքրել տալ տիրող աղտոգրութիւններէ և մեռեալները թաղել ուր որ կար: Այժմ բշտիկութեան կարօտ 2000 հոգի գտնուելով, ինքը հաղիւ օրը 200 հատը դարմանելու կարող է, եթէ միւս բշտիկներն ալ հասնին, լիայոյս ենք թէ հիւանդութեան առաջքը կանուխ և Զէյթուն այդ մասին կը հանդարտի վերջնականապէս:

Ամէն կողմէ նպաստներ կուգան, գլխաւորաբար Եւրոպայէն և Ամերիկայէն. Խալափեան և Անգլիական հիւպատոսներու ցոյց տուած համակրանքը և օգնութիւնը արժանի է մասնաւոր յիշատակութեան: Ամսոյս 11-ին 30 բեռ ալիւր և 12-ին 60 բեռ իւղ, շաքար, հագուստ և այլն եկաւ Խսկէնտէրուն — Մարաշի ճանապարհով: 20 ին 100 բեռէ աւելի դարձեալ ալիւր, իւղ և այլն եկաւ Հալէպէն: Միս Ռէքբանը 2,000 ոսկիի գումար մը անձամբ բերաւ մասնաւորապէս բաշխելու համար կարօտելոց: Թէպէտ ուշ, և ինչքան ալ անբաւական լինին այս նպաստները եղած ֆնաններու համեմատութեամբ, վերստին ամէն կերպ շնորհակալեաց արժանի է յաղթական Ջէյթունի շուրջ յարուցուած համակրանաց այս շարժումը:

Թիւրք զօրքերն ալ օրէօր կը ցրուին Զէյթունի շրջակայքէն:

Խղմիրի պահեստի զօրաց վաշտը — որոց 6 վաշտ ընկերները Զէյթուն այգիներու մէջ թաղուեցան — ամսոյս 11-ին Այնթապ հասաւ և 17-ին յանկարծական հրամանի մը վրայ մեկնեցաւ դէպի Էփպէր- (Հայ-լեւ), ուր կը լսենք թէ բոլոր Հայերը սպանդ նուած և գիւղը աւերած ու կողոպտած են քիւրդերը ու թիւրքերը: Փառք և շնորհակալութիւն մեծ սուլթանին, որ վարժուեցաւ պահապան զօրքերը հասըցնելու ամէն բան կորսուելէ և բնաջինջ լինելէ վերջ, — մնացածն ալ սղքա կոտորելու և թալանելու համար:

Մարտ 20-ին Այնթապ ժամանեցին Կարմիր Խաչի ընկերութեան նպաստ բաշխողները, չորս հոգի և երկու յոյն թարգման. երկու խումբի բաժնուէրով, առաջինը պիտի երթայ Մարաշ-Զէյթուն և միւսը Բիրեճիք — Ուրֆայի վրայով Խարբերդի կողմերը:

Քիլիսը մեծ ջարդ ունեցաւ, որի մասին գեռ կատարելապէս տեղեկութիւն մը չի կրցանք առնել. խիստ պաշարուած դրութեան մէջ է:

Մարաշ, Այնթապ, Ուրֆա և առհասարակ ամէն տեղ միշտ կը տիրէ վախ մը վերստին կոտորածի. կառավարական պաշտօնեայք անխղճութիւնը իտէա-

կանին կը հասցնեն. Հայը աւելորդ տարր մը կը նը-
կատուի այլևս Թուրքիոյ մէջ:

Մարտ 21-ին կանուխ ճամբայ դրուեցան դէպի
Հալէպ Այնթապի 35 բանտարկեալները (մէկ մասը կը
մնայ դեռ տեղական բանտը), ժողովուրդեան ամենամի-
րելի մէկ օրուն, Աւագ հինգշաբթիի առտուն, կար-
ծես յատուկ հարուած մը տալու համար նորա կրօ-
նական ջերմ զգացումներուն: Բայց հակահարուած մը
կը լինի դա իրենց համար. հայ ժողովուրդը օրէ օր
աւելի կը հասկանայ իր դիրքը. Թուրքի դէմ ներ-
կային ու ապագայի մէջ բռնելիք ընթացքը: Ատելու-
թեան փոխադարձ անհուն բոցով մը կը վառուի Հայ
ժողովուրդը:

Այդ բանտարկեալներն ամբաստանուած են՝ ոմանք
իրը մարդասպան և այլք Զէյթունի օգնութեան պէ-
տէլ (իրենց տեղ վարձու զինուոր) շրջողներ: որ-
պէս ամբաստանուած են Հալէպ եղողները: Բոլորն ալ
Թուրքերու կողմէն վկայուած են (իրենց հարստու-
թեան համար աւելի ճիշդը), բոլորն ալ իբր Թէ
մարդասպաններ են և մասնակցած կոտորածի, աւարա-
ռութեան հրձիգութեան. այսպէս լինելը խնամով
հաստատուած և արձանագրուած է Թուրք կառավարու-
թեան կողմէ:

Այս տեղի Իւլէման երը (կրօնապետները) ֆէթ-
վա (արտօնագիր) մը հանած են Թէ ներկայ խնդիր-
ներու մէջ թուտ վկայութիւնը ներելի է: Ստորև
կը գնենք նաև Այնթապի վերոյիշեալ բանտարկեալ-
ների անուանց ցանկը:

Պատուելի Գրիգոր, Նիկողոս աղա Նազարէթեան,
Սարգիս աղա Սահակեան, Գալուստ աղա Ղազարեան,
Պետրոս աղա Աշեան, Փիլիպպոս էֆ. Սարգիսեան,
Կարուճ Գարամանիկեան, Աւետիս Մէրճանեան, Աւե-
տիս Բարսեղեան, Ճիրճի Չամիչեան, Դօք. Գէորգ Բէլ-
լէեան, Փ. Յովհաննէս Լեւոնեան, Գրիգոր Նիզիպլեան,
Կարուճ Վաստեան, պ. Արմենակ Նազարէթեան, Գէորգ
Պալեան, Մանուկ Բէօսէ-Մանուկեան, Տէօփլէթ Ճին-
կեանեան, Մանուկ Պաղտօեան, Եռսիֆ Բիւրքճեան,
Պէրպէր Պետրոս, պ. Յովսէփ Սահակեան, Նազարէթ
Բիւրքճեան, Նազար Հալէպլեան, Կարուճ աղա Մէր-
ճանեան, Յովսէփ Առաքէլեան, Մանուկ Փափաղեան,
Միրճան Գամաճեան, Արմենակ Գրիգորեան, Ռըզգ
Մոսթոֆեան, Արթին Մոսթոֆեան, Յակոբճան Մոսթոֆ-
եան, Յակոբճան Մինասեան, Սարգիս աղա Հալաճեան,
Յակոբ Պալեօղեան:

Ասոր տուելը կողպտուած, կինը, տղան սպաննուած
և ինք սաստիկ վիրաւորուած է. հիւանդանոցէն առին
ու տարին:

Սուէտիան, որ վեց ամիսէ ի վեր պաշարման մէջ
էր, այժմ սաստկացած է այդ պաշարումը. Զէյթուն-
նէն վերադարձող գունդերէն մի մասը գնաց հոն. շըր-
ջակայ Թիւրք բաշիրօղուք ժողովուրդն ալ զինուած գուն-
դագունդ կը դիմէ հոն, իհարկէ աւարելու համար:
2ի գիտենք Թէ հետեանք ինչ կը լինի: Բէյրութի
առջէն սպասող 3 Անգլիական մարտանաւերն ալ ե-
կած են Սուէտիա, նոյնպէս և Բէյրութի վալին. ման-
րամասնութիւնները կը պակասին դեռ:

ԵՌԱՆԴ.

ՎԵՐՋԻՆ ԼՈՒՐ.

ՀԵՌԱԳԻՐ ՌԵՅՏԵՐԻ ԳՈՐԾԱԿԱԼՈՒԹԵԱՆ.

Կ. Պօլիս, 23 Ապրիլի.

Նշե՛կ վեց մեծ պետութիւնների դեսպանների ա-
ռաջին թարգմանները Զէյթունի գործերի մասին հե-
տեւալ դիտողաբար ներկայացրին արտաքին գործե-
րի մինիստր Թէփիկ փաշային. —

«Վեց Գեսպանատները լսել են Զէյթունի
համար մի Մահմեդական Գայմագամի անուա-
նումը և Գուռը կէս-պաշտօնական կերպով իրանց
հաստատել է այդ անուանումը: Գուռը անգի-
տակ է, Թէ մի Վրիստոնեայ Գայմագամի ան-
ուանումը նախապէս պայմանագրված էր բարենո-
րոգումների նախագծի մէջ և ապա ընդունված
էր Գեսպանատների կողմից՝ իբր Զէյթունցիներ-
ին առաջարկված պայմաններից մէկը, Զէյթուն-
նում Թշնամութիւնների դադարման համար: Այդ-
պիսով Գեսպանները պատասխանատուութեան տակ
լինելով, վճռական կերպով հրաւիրում են Գուռը
յարգելու իր յանձնառութիւնները»:

Թարգմանները պնդեցին որ խնդիրն անմիջապէս
պէտք է նկատողութեան առնվի, և հէնց այժմ մի-
նիստրների խորհուրդը նիստ է գումարել խորհրդակ-
ցելու համար իր տալիք պատասխանի մասին:

«ԱՊՏԱԿ»

ԵՐԳԻԾԱԲԱՆԱԿԱՆ-ԶԱՂԱԶԱԿԱՆ ՀԱՆԴԵՍ

«ԱՊՏԱԿ»ը հրատարակելով մենք ուզում ենք հայ յեղա-
փոխական գործող մարմինն տալ մի նոր գէնը — երգիծաբանի
ապտակը: Այդ ապտակը թաթախված հայ քաջերի արիւնով
պէտք է հարուածէ այն ամէնքին, թէ արտաքին եւ թէ ներ-
քին թշնամիներն, որոնք թշնամի կամ հակառակորդ յայտնը-
վելով յեղափոխութեան, թշնամի եւ հակառակ են յայտնվում
նաեւ հայ ժողովուրդային քաղաքական, աշխատաւորի, գեղջուկի
եւ քանուրդի շահերին:

«ԱՊՏԱԿ»ը պէտք է ղեկավարվէ այն վսեմ գաղափարնե-
րով, որոնք ժամանակիս ամենաառաջնում գաղափարներն են
հանդիսանում հանրամարդկային առաջադիմութեան մէջ, գաղա-
փարներ, որոնք արդէն փայլուն կերպով յայտարարված են հայ
յեղափոխական ասպարէզում եւ հայ յեղափոխականի գործե-
րով ու արիւնով արձանագրված են Հնչակեան դրօշակի վրայ:

«ԱՊՏԱԿ»ի լեզուն կը լինի միշտ անկեղծ. համարձակ, շի-
տակ, համոզված եւ խիստ: Իր հարուածի տակ նա կը դնէ ա-
մեն հասարակական հիմնարկութիւն եւ հասարակական անձեր,
որ հայ յեղափոխական տոռոջ գաղափարին եւ ժողովրդի շա-
հերին վնասակար են:

«ԱՊՏԱԿ»ի ընդր համարներում միշտ կը գետնդվեն նկար-
ներ քաղաքական պարունակութեամբ:

ԱՅԿ

«ԱՊՏԱԿ»ի ապրիլ ամսվայ 12-ը համարով աւարտում է նրա
հրատարակման երկրորդ տարեշրջանը: Մեր այն քաժանորդնե-
րը, որոնք ցանկանում են նորոգել իրանց քաժանորդաւթաբն՝
«ԱՊՏԱԿ»ի երրորդ տարեշրջանի համար, հրաւիրվում են կան-
խապէս անել այդ:

Յօդուածներ, թղթակցութիւններ, տեղեկութիւններ
և դրամ ու մանդատ ուղարկել հետեւեալ հասցեով. —
M. Beniard. — 22, Ormiston Road, Shepherd's Bush.
London W. [Angleterre].